sciendo
DOI 10.2478/jazcas-2018-0015

DIALOGICKÁ KOMPETENCIA AKO ŠTYLISTICKÁ KATEGÓRIA[1]

ALENA BOHUNICKÁ
Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

BOHUNICKÁ, Alena: Dialogic competence as a stylistic category. Journal of Linguistics, 2018, Vol. 69, No 1, pp. 101 – 110.

Abstract: Our contribution is based on an assumption that the ability to conduct a dialogue is determined by a complex of linguistic and non-linguistic predispositions. In the forefront of our considerations there is a question we have identified as a dialogue (dialogic) competence. Dialogic competence in our perception consists of three core components: an organisational part of dialogue and its corresponding conversational competence, a pragmatic part and ability to cooperate, and finally a social part of dialogue and empathy or maintaining the accommodation-assimilation proportion in a dialogue. In the frame of these components, we suggest research issues for interactional stylistics that could provide a base of knowledge useful for application areas as well as social practice when cultivating the dialogic competence.
Key words: social interaction, dialogue, dialogic competence, command of dialogue

V pozadí celého nášho textu stojí otázka: Môže žiť človek bez dialógu? Vychádzajúc z tézy, že základnou životnou potrebou človeka je potreba s niečím sa zverovať a nachádzať ohlas, súznenie či dokonca akési alter ego (Tondl, 1997, s. 31) a že dialóg je základnou formou, v ktorej recipročne dochádza k týmto dvom pre sociálny život človeka esenciálnym pochodom – vyjadreniu myšlienok a poskytovaniu ohlasu a porozumenia myšlienkovým obsahom druhého – budeme v tomto texte postupovať v duchu stanoviska, že dialóg je neoddeliteľnou súčasťou sociálneho života človeka, dokonca predpokladáme: človek musí viesť dialóg. Potreba „obracať sa“ na druhého sa ukazuje aj ako existenčnomotivačný faktor vzniku jazyka. František Miko uvažujúc nad touto problematikou zo štylistického hľadiska predpokladá, že vo fylogenéze aj v ontogenéze človeka je *operatívnosť* výrazu (viazaná na komunikačný aspekt reči – „hovorím s niekým“) prvotnou výrazovou hodnotou, lebo interakcia, obrátenie sa na druhého je raison d´être jazyka. Dialogickosť s takými inherentnými jazykovými prejavmi ako prítomnosť prvej a druhej zámennej a slovesnej osoby, otázky, imperatívu, ukazovacích zámen, častíc, hodnotiacich prostriedkov, expresívnych tvarov a konštrukcií potom pokladá František Miko za prvotný spôsob reči (Miko, 1969, s. 28). Vyjadrovací/zobrazovací aspekt („hovorím o niečom“) teoreticky konceptualizovaný v sústave štýlových hodnôt ako *ikonickosť* výrazu je sekundárny, odvodený či odštiepený v procese diferenciácie výrazových možností jazyka, korelujúc s potrebami jeho

[1] Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0338/16 *Slovenský jazyk v komunikačných formáciách*.

používania v podmienkach kultúrneho rozmachu. *Ikonickosť* vynikne až potlačením komunikačného aspektu a dialogických ukazovateľov s narastaním prejavu u jedného tvorcu (monologizácia), posilňovaním *súvislosti* prejavu s výrazovými dôsledkami ako *výrazová šírka*, *úplnosť*, *určitosť*, *pojmovosť*. Sú to výrazové prejavy, ktoré sa formujú až druhotne ako komplementárne opozitum z interakčného základu ako existenčného predpokladu jazyka, z dialógu ako jeho primárnej formy bytia a z operatívnosti ako jeho prvotnej výrazovej hodnoty (porov. Bohunická, 2017, s. 130).

Frekvencia spojenia „viesť dialóg“ má, zdá sa, stúpajúcu tendenciu v humanitných odboroch i v médiách. A keď tak sledujeme apely na potrebu viesť dialóg („je nutné viesť dialóg“, „treba sa rozprávať“ – ontológia dialógu) či na potrebu kultivovať dialóg (vedieť, „ako viesť dialóg“ na istej úrovni – hodnotový aspekt), môže sa zdať, že vedieť viesť dialóg (v ontologickom aj axiologickom zmysle) nie je pre človeka samozrejmosťou. Samozrejmosťou je vedieť *sa zhovárať*, teda viesť spontánny rozhovor v podmienkach istoty, (približnej) rovnocennosti, blízkosti (medzi priateľmi, v rodine a pod.), o témach, ktoré sú nám známe, príjemné, ktoré sú pre nás zaujímavé. Ani samozrejmé zhováranie sa, teda dialóg pre dialóg v podmienkach súkromia, intimity a uvoľnenosti, však nie je len formou uvoľnenia bez „riešenia jeho priebehu“, ale môže sa stať i problémom samotným a objektom našich retrospektívnych metakomunikačných úvah: *Nepovedal som niečo nevhodné? Neurazilo ho to? Nejako medzi nami viazla reč...* Navyše, ani výsostne súkromné a intímne dialógy – napr. medzi rodičmi a deťmi či medzi životnými partnermi nemožno automaticky považovať za spontánne a ich plynutie za samozrejmé, pretože sú témy, na otvorenie ktorých sa aktér môže pripravovať týždeň, čakať na vhodnú príležitosť, premyslieť si možné námietky a spôsoby reakcie, premyslieť si slová i doplnkové témy, ktorými „zľahčí“ dôležitosť hlavnej témy a jej akceptovateľnosť a podobne, hoci v konečnom dôsledku môže dialóg ako výsledný produkt pôsobiť spontánne: dialóg môže začať ako small talk o tom, čo sa dialo v práci, a vhodný moment využije jeden z aktérov na iniciovanie problému, ktorý chce riešiť, pričom to, čo je cielene nadhodené, môže vyzerať ako náhoda: *Jáj, vieš čo, ešte mi napadlo, že...*; Cieľavedomé riadenie až taktizovanie spája tieto dialógy z každodenného života s typicky cieľovo orientovanými dialógmi, ako sú obchodné rokovania, odborné porady či koaličné diskusie, v ktorých ide o hľadanie konsenzu.

Vychádzame z toho, že za dialogickým výkonom je komplex jazykových i nejazykových dispozícií, ktoré sú predpokladom viac či menej uspokojivo vedeného dialógu. A hoci lingvistika urobila kus práce v podaní opisu dialógu, jeho jazykovo-štruktúrnych vlastností, tematickej výstavby i typológie (napr. Müllerová – Hoffmannová, 1994; predtým Mukařovský, 1941 a iní), zatiaľ menej reagovala na potreby aplikačných oblastí a spoločenskej praxe, aby zodpovedala na otázku, v čom spočíva kompetencia používateľa jazyka viesť dialóg a poskytla poznatky potrebné na kultivovanie tejto kompetencie. V popredí zameranosti našich úvah vystupuje problematika, ktorú sme označili ako *dialogická kompetencia*. Tento pojem sa na prvý pohľad „hodí“ do radu príbuzných „kompetenčných“ pojmov tvoriacich poznatkové zázemie súčasnej jazykovedy: jazyková kompetencia, komunikačná kompetencia,

ale i novšie termíny, ako napr. interakčná kompetencia, axiologická kompetencia, interpretačná kompetencia (napr. Dolník, 2009; Orgoňová – Dolník, 2010). Hoci nemožno poprieť, že pojem *dialogická kompetencia* navrhovaný v tejto práci je motivovaný aj sústavou týchto pojmov a v istom zmysle ich dopĺňa, silnejšiu pôsobivosť má vnútorný tlak logiky vývinu jazykovedného poznania: tak ako kedysi pojem komunikačná kompetencia (Hymes, 1972) vznikol ako sociolingvistická reakcia na generativistický pojem jazyková kompetencia, ktorému je opozitom a zároveň doplnkom, takisto teoretický pojem *dialogická kompetencia* je (tu štylistickým) „štepom"[2] pojmu jazyková kompetencia. Tento pojem reflektuje bežné pozorovanie, že efektívne komunikovať môžeme až vtedy, keď na základe jazykovej kompetencie dokážeme ovládať reč v kontakte s inými ľuďmi: vieme, ako a kedy začať reč, kedy nechať hovoriť druhého, ako začať či zmeniť tému, ako sa predstaviť, upozorniť na chybu či vhodne odmietnuť, ale vieme aj rozlíšiť, v akom type interakcie sa nachádzame (profesionálna, úradná, súkromná...). Ovládanie jazyka sa naplno prejaví až v interakcii a dialógu ako jeho existenčnom predpoklade (Bohunická, 2017, s. 130) a zároveň základnej forme jeho využitia. Až v spätosti s touto formou reči môžeme skúmať aj pravú povahu jazyka a jazykových procesov, určenú podmienkami prepojenosti prehovorov, reciprocity, kooperácie a koordinácie účastníkov i rozmanitosti ich potrieb a cieľov. V rámci štylistických úvah k tomu dospel F. Miko vo svojej štúdii z roku 1947 s názvom *Dialóg, dialogičnosť a jazyk*, ktorá je akýmsi stručným všeobecným úvodom k problematike dialógu zo štylistického hľadiska: „... dialóg a dialogičnosť nielen metaforicky, ale skutočne sú obecnou formou všetkých jazykových procesov" (Miko, 1947, s. 463).[3] Napokon, stimulačnú silu pre pojem dialogická kompetencia v tejto štúdii majú aj výsledky, ktoré v posledných desaťročiach priniesli lingvistické výskumy nadväzujúce na podnety z konverzačnej analýzy s etnometodologickým pozadím (Turner, 1974; v Čechách Čmejrková – Havlík – Hoffmannová – Müllerová – Zeman, 2013; Hoffmannová – Müllerová – Zeman, 1999; Hoffmannová – Müllerová, 2007) či výskumy hovoreného jazyka (Čmejrková – Hoffmannová, 2011; Müllerová – Hoffmannová – Schneiderová, 1992).

V tomto príspevku abstrahujeme od konkrétnych druhov dialógov či dialogických žánrov (k tomu bližšie v novšom období napr. Müllerová – Hoffmannová, 1994; Müllerová, 2000), teda nezohľadňujeme, či ide o politickú debatu, odbornú diskusiu, susedský rozhovor a pod., resp. či ide o inštitucionalizovaný alebo spontánny dialóg, súkromný alebo verejný dialóg, ktoré, pravdaže, zahŕňajú špecifické predpoklady. Zaujímajú nás tu predpoklady tvoriace *dialogickú kompetenciu* ako takú, pričom na zreteli budeme mať prototyp dialógu, ktorým rozumieme hovorený dialóg ako jednu

[2] Teda opozitom v zmysle hegelovskej komplementárnej antinómie, v ktorej jeden prvok konštituuje základ pre svoje opozitum.

[3] Z apelov na potrebu skúmať dialóg (napr. Miko, 1947 a i.) môžeme nadobudnúť pocit, že štylistika trpela v dvadsiatom storočí istou metodologickou prokrastináciou: bádatelia si uvedomovali, že je potrebné skúmať dialóg, no akoby ešte stále dostatočne nedozrel čas a pridŕžali sa komfortu skúmania monologických textov (k tomu porov. aj Orgoňová, 2017).

z komunikačných foriem,[4] v rámci ktorej sa účastníci „zoči-voči“ striedajú v role hovoriaceho a poslucháča (Hoffmannová, 2017). Na jednotlivé druhy dialógov prihliadame len v prípade explikácie dialogickej kompetencie so zreteľom na štýl.

Už pri prvotnom vstupe do problematiky súvisiacej s dialogickou kompetenciou ako schopnosťou viesť dialóg sa nám otvoria tri aspekty dominujúce v empirickom chápaní tohto pojmu. Vedieť viesť dialóg znamená:

1) organizačne ho zvládať: vedieť začať, ukončiť dialóg a plynulo nadväzovať na repliky partnera v jeho priebehu;
2) vedieť spolupracovať a „nájsť spoločnú reč“;
3) vedieť sa vyjadriť i počúvať: pri rešpektovaní svojho stavu zohľadňovať a rešpektovať aj stav, názory, potreby a záujmy druhého.

1. *Organizačnej stránke dialógu* zodpovedá *konverzačná kompetencia*[5] ako schopnosť iniciovať a ukončiť dialóg, nadväzovať na repliky partnera, striedať sa v úlohe hovoriaceho a poslucháča, vhodnými jazykovými i paralingválnymi prostriedkami zabezpečovať plynulosť dialógu vo všetkých jeho fázach. Vyspelosť konverzačnej kompetencie prerastá do schopnosti „ovládať“ dialóg, teda určovať tematické rozvíjanie, tón dialógu a jeho cieľ. Organizačná stránka dialógu je dnes uspokojivo opísaná hlavne vďaka konverzačnej analýze, v rámci ktorej sa zaviedli pojmy globálna organizácia rozhovoru, lokálna organizácia rozhovoru, sekvenčný pár, princíp lokálnej koherencie, striedanie aktérov v rozhovore, tranzitné miesto, presah (k pojmom bližšie napr. Dolník, 2009, s. 295 – 302).[6]

Zo štylistického hľadiska je tu dôležitých viacero momentov, niektoré z nich sú dobre rozpracované v tradičnej štylistike a možno na ne nadviazať aj v interakčnej štylistike (Orgoňová, 2017; Slančová, 2003). Ide najprv o to, že súčasťou konverzačnej (a teda i dialogickej kompetencie ako nadradenej kategórie) je schopnosť používateľa jazyka prepojiť „konverzačnoorganizačné“ výrazové hodnoty[7] ako *plynulosť*, *súdržnosť*, *ucelenosť* (a iné, na ktoré treba v ďalšom výskume poukázať) s adekvátnymi jazykovými a tematickými prostriedkami,[8] navyše s ohľadom na komunikačnú sféru. Ilustračne: v bežnom rozhovore sú takýmito prvkami zabezpečujúcimi plynulosť dialógu napr. presahy, teda nepríznakové simultánne plynutie častí replík oboch účastníkov, pričom túto simultánnosť ako príznak si aktéri sami neuvedomujú (aktér začne svoju repliku ešte skôr, než dokončí aktuálne hovoriaci, zhruba pri vyslovovaní posledných slabík, k čomu ho „oprávňuje“ identifikácia tranzitného miesta, pri ktorej mu

[4] Výraz komunikačná forma tu používame v tradičnom vymedzení, založenom na rozlišovaní foriem komunikácie vzhľadom na príznaky ako písomnosť: ústnosť, počet komunikantov (monológ: dialóg) a pod., iné chápanie porov. Dolník, 2017, s. 170.

[5] Pojem *konverzačný* tu nepoužívame v zmysle vzťahujúci sa na small-talk.

[6] Konverzačnej zložke dialogickej kompetencie sa venuje odborná pozornosť v oblasti didaktiky a pedagogiky, hlavne didaktiky cudzích jazykov. Vo francúzštine existuje didaktický pojem *compétence dialogique* (Brouté, 2009), resp. *compétence dialogale* (Cicurel, 2008).

[7] Termín *výrazová hodnota* používame s odkazom na výrazovú koncepciu štýlu F. Mika (napr. Miko, 1970).

[8] Tému a jazyk považujeme za základné nositele štýlu v súlade s výkladom F. Mika (napr. Miko, 1970).

pomáhajú jazykové i parajazykové indikátory signalizujúce uzatvorenosť prehovoru: intonácia, uzavretá syntaktická štruktúra, sémantická ucelenosť, ale aj mimika a gestá). K ďalším nositeľom plynulosti dialógu patria signály spätnej väzby, ako napr. *hej*, *dobre*, *jasné* a pod. Tieto prostriedky bývajú často vyslovované v priebehu partnerovej repliky bez jeho prerušenia a vo veľkej miere prispievajú k prežívaniu dialógu ako plynulého (všimnime si: pokiaľ nemáme tieto elementárne signály spätnej väzby, vnímame to ako príznakové a máme tendenciu vydávať ďalšiu energiu v dialógu, aby sme ich získali). Pravda, toto sú základné štylémy v bežnom, neformálnom rozhovore. S mierou formálnosti podmienok sa menia aj jazykové a paralingválne prostriedky zabezpečujúce plynulosť dialógu: napríklad v odbornej diskusii vo formálnych podmienkach obhajoby kvalifikačnej práce sa istá rezervovanosť výrazu prejavuje aj tým, že spomínané simultánne prejavy sa hodnotia ako neadekvátne, plynulosť a bezprostrednosť reakcie je však zabezpečená inými jazykovými prostriedkami (konvenčnými frázami) a osobou moderujúcou diskusiu. Takto by sme na základe korpusu dialógov z rôznych komunikačných sfér mohli popísať výrazové a tematické prostriedky zodpovedajúce štylistickým hodnotám relevantným z hľadiska organizácie dialógu a nadobudnúť obraz o výrazovom koreláte konverzačnej kompetencie.

Ako už bolo naznačené, súčasťou konverzačnej kompetencie je aj schopnosť vhodným spôsobom uviesť tému a rozvíjať ju adekvátnym spôsobom.[9] Atribút „adekvátny“ tu zdôrazňujeme, pretože istý spôsob rozvíjania témy (argumentačný, naratívny, explikatívny či deskriptívny, Dolník – Bajzíková, 1998), resp. v terminológii tradičnej štylistiky istý slohový postup (Mistrík, 1997),[10] je preferovaný vzhľadom na tému samotnú, prostredie, adresátov a iné štýlotvorné činitele. V dialógu žiaka a učiteľa si vieme predstaviť situáciu (na prvý pohľad možno paradoxnú), v ktorej argumentačný spôsob rozvíjania témy žiakom sa vníma ako neadekvátny („čo mi ty tu máš čo mudrovať/argumentovať“), lebo učiteľ sa považuje za držiteľa interakčnej moci majúceho oprávnenie riadiť smer dialógu. Alebo: výkladový prístup k téme a vysvetľovanie môžu byť pociťované ako neadekvátne v uvoľnenom kamarátskom rozhovore, kde sa preferuje narácia s humornou pointou a aktér rozvíjajúci tému rozsiahlejším vysvetľovaním môže byť ostatnými komunikačnými partnermi vnímaný v duchu „na čo sa tu hrá“ (porov. bližšie Orgoňová – Bohunická, 2017).

2. V empirickom chápaní je účasť na dialógu prejavom *schopnosti kooperovať* vzťahujúcej sa na *pragmatickú stránku dialógu*. Ten, kto sa vyhýba/bráni dialógu či odbáča od jeho smerovania, je obvinený z toho, že nespolupracuje. Rečová činnosť je druhom sociálneho správania, v ktorom zohráva primárnu úlohu kooperácia

[9] Bližšie k problematike rozvíjania/expanzie témy in: Dolník – Bajzíková, 1998.

[10] K textovolingvistickému termínu expanzia témy môžeme použiť nie celkom totožný pendant z funkčnej štylistiky – slohový postup. V tom prípade máme na mysli výkladový slohový postup, opisný, rozprávací, informačný (Mistrík, 1997). Mistrík vyčleňuje zvlášť dialogický slohový postup na jednej úrovni s ostatnými spomenutými, v čom sa s ním nemožno stotožniť vzhľadom na to, že dialogický postup stojí na vyššej úrovni (na tej istej ako rozvíjanie monologickým postupom) a schopnosť viesť dialóg predpokladá schopnosť rozvíjať tému ostatnými postupmi zachytenými funkčnoštylistickou terminológiou.

s druhými v záujme dosahovania cieľov (porovnajme sociálne správanie vs. anti-sociálne správanie) a analogicky je predpokladom porozumenia v dialógu schopnosť kooperovať – v tomto zmysle porovnajme známy princíp kooperácie H. P. Gricea (1975), ktorý znie: svoj príspevok koncipuj tak, ako to vyžaduje aktuálne akceptované určenie účelu a smeru rozhovoru, na ktorom sa zúčastňuješ (Dolník, 2017, s. 145 – 146). V duchu tohto princípu nám slúžia ako opory pri dialogickom správaní, „vnútorné" pravidlá, ktoré sme si osvojili v doterajších interakciách a ktoré síce nedodržiavame absolútne, avšak predsa nám pomáhajú pri tvorbe a interpretácii replík v rámci dialógu: maxima kvantity, kvality, relevancie a spôsobu. Opisne ich môžeme vyjadriť v nasledovných imperatívoch: odhadni mieru, koľko máš povedať na to, aby to nebolo príliš veľa ani príliš málo; hovor pravdu, resp. to, čo máš overené a môžeš zdôvodniť; neodbočuj od témy, hovor „k veci"; vyjadruj sa tak, aby to bolo pre druhého zrozumiteľné, jasné, prehľadné.[11]

Jazykový subjekt vstupuje do účasti na rôznych typoch činností (aj dialógu) ako konkrétna bytosť so svojimi záujmami, potrebami, hodnotami, postojmi či znalosťami, tvoriacimi pragmatickú zložku komunikácie. Rôzne typy dialógov predpokladajú rôzne zameranie, hierarchizáciu a úroveň týchto pragmatických zložiek. Nakoniec, tieto pragmatické zložky v závislosti od kontextu môžu posilňovať dialogickú kompetenciu, ale ju aj oslabovať. Napr. nielen znalosti v istej oblasti, ale i postoj k istej záležitosti a miera zaangažovanosti bude vplývať na mieru kooperatívnosti a teda i kompetentnosti účastníka v konkrétnom dialógu.

3. Súčasťou dialogickej výbavy je schopnosť prejaviť ohľad na druhého a rešpektovať jeho aspekt, čo sa zo štylistického hľadiska na výrazovej rovine prejavuje ako sociatívnosť výrazu (Miko, 1973, s. 262). Sociatívnosť je štylistický korelát empatie ako psychologickej kategórie, ktorou sa rozumie schopnosť uvedomiť si, že osobnosť a potreby komunikačného partnera v dialógu sú rovnako dôležité ako tie moje; že takisto ako ja, aj môj komunikačný partner potrebuje uznanie, rešpekt, slobodu, vlastný priestor, ale aj pozornosť. *Schopnosť empatie* sa vzťahuje na *sociálnu stránku dialógu*.

V súvislosti s týmto aspektom sa často skloňuje (hlavne v mediálnej sfére) spojenie „kultúra dialógu",[12] pričom použitie tohto výrazu sa vyskytuje najmä v kontextoch, kde sa poukazuje na: potrebu eliminácie útočných prejavov v dialógoch; nevhodnosť eskalácie konfliktu v dialógoch; absenciu rešpektu k názorovej odlišnosti; ignorovanie partnera (jeho stavu, záujmov, potrieb, úrovne znalostí a i.). Pojmom kultúra dialógu sa apeluje na skutočnosť, že v dialogickej situácii je základným predpokladom pripravenosť na inakosť (iné názory, postoje, znalosti a zvyklosti) a na rešpektovanie autonómnosti druhého. Ako výstižne poznamenáva L. Tondl (1997, s. 17), ani v persuazívnych dialógoch, hoci v nich má dôjsť k presvedčeniu, nejde o absolútne stotožnenie

[11] Vzhľadom na rozšírenosť Griceovej teórie si dovoľujeme len voľne prerozprávať jednotlivé maximy.

[12] Ukážkové využitie nachádzame napríklad v nedávnom komentári F. Gála k českým prezidentským voľbám s názvom: Finále českej prezidentskej kampane je čerstvou lekciou o dialógu, in: Denník N, 26. januára 2018, on: https://dennikn.sk/1010249/finale-ceskej-prezidentskej-kampane-je-cerstvou-lekciou-o-dialogu/

sa s druhým (jeho postojom), ale vždy je žiaduca istá miera autonómnosti a slobody na to, aby dialóg vôbec mohol prebiehať. Dialóg má minimálne dvoch účastníkov a ak by išlo o absolútne stotožnenie v podmienkach neslobody, nastalo by vlastne popretie účasti jedného z účastníkov, a teda monológ (Tondl, 1997, s. 17).

Zohľadnenie aspektu druhého v komunikácii zachytil J. Dolník v pojme korektná komunikačná interakcia (Dolník, 2013, s. 361 – 365). Základ korektnej komunikačnej interakcie identifikoval J. Dolník v akomodačno-asimilačnej proporcii (Dolník, 2013, s. 361). Korektnosť ako parameter komunikácie sa viaže na stavy vnútorného sveta aktérov, ktorí na seba prihliadajú, resp. rešpektujú sa. Toto rešpektovanie prebieha v podobe recipročného prispôsobovania sa aktérov, ktoré by malo byť v rovnováhe. Z pohľadu jedného z aktérov ide teda o to, že na to, aby prežíval komunikáciu ako korektnú, je nielen schopný sa prispôsobiť vnútornému svetu komunikačného partnera (akomodačný aspekt), ale je schopný rešpektovať aj vlastný vnútorný svet a prejavovať sa tak, aby do potrebnej miery asimiloval komunikačného partnera – aby sa mu tento prispôsobil. „Princíp akomodačno-asimilačnej proporcie je produkt skultúrňovania bytosti a je jedným z princípov, ktoré sú v základe správania a konania jedinca socializovaného v kolektíve, ktorého kohéznosť je garantovaná kultúrou (Dolník, 2013, s. 364).

Korektnosť komunikačnej interakcie možno sledovať na viacerých úrovniach, na ktorých tento akomodačno-asimilačný proces prebieha (J. Dolník ich systematizoval podľa zložiek rečových aktov na lokučnú, ilokučnú a perlokučnú úroveň, 2013, s. 362):

a) Zrozumiteľnosť komunikátu: v záujme korektnosti komunikácie používa aktér výrazy, o ktorých predpokladá, že im komunikačný partner s istým sociálnym/kultúrnym/vzdelanostným určením rozumie. Prispôsobenie nastáva aj na rovine artikulácie, hlasitosti, intonácie a pod. (podľa toho, či ide o cudzinca, nedoslýchavého partnera, nadriadeného, volím starostlivejšiu výslovnosť, vyššiu hlasitosť, pomalšie tempo a podobne). Zrozumiteľnosť sa týka aj obsahovej stránky komunikátu.
b) Vhodnosť realizovaných zámerov a ich formulovania vzhľadom na sociálnu identitu a osobnosť adresáta. V sociálne asymetrických vzťahoch sú isté rečové akty, ako napr. napomínanie, rozkazy, poúčanie, kritika legitímne pre toho, kto je v hierarchickom vzťahu vyššie postavený, resp. kto má sociálnu rolu, ktorá ho na to predurčuje. Ak na realizáciu istého rečového aktu nelegitimizuje komunikanta sociálna pozícia a vzťah s partnerom, musí hľadať taký spôsob formulovania, ktorý urobí daný akt akceptovateľným (napr. žiadosť formulovaná ako prosba, poučenie ako odporúčanie a pod.). Toto sa netýka len asymetrických vzťahov a pomyselnej vzdialenosti komunikačných partnerov na vertikálnej osi, ale aj vzdialenosti partnerov na horizontálnej osi:[13] voči komunikačnému partnerovi, s ktorým mám blízky, familiárny vzťah, si môžem dovoliť štylizovať rečové akty priamo, voči cudzej osobe (hoci by mala rovnaký vek a rovnakú sociálnu pozíciu) volím

[13] Podrobnejšie k pojmom vzdialenosť na vertikálnej a horizontálnej osi a ich funkcii pri vysvetľovaní zdvorilosti porov. Leech, 2007.

nepriamu štylizáciu aktov citlivých z hľadiska zdvorilosti, teda takých, ktoré sú pre komunikačného partnera negatívne – sociálne nepriaznivé – v parametroch základných pre zdvorilostné správanie ako názory, želania, vlastnosti, záväzky, pocity (porov. Leech, 2007). Nepriamo sa v tom prípade formuluje nesúhlas s názorom komunikačného partnera, odmietnutie pomoci, kritiku jeho vlastností, žiadosť o pomoc a podobne.

c) Vnímanie motivačného sveta aktérov: na tejto úrovni „optimálne korektná komunikačná interakcia predpokladá branie zreteľa na potreby, záujmy a ďalšie komponenty motivačného sveta adresáta, ale súčasne aj neopustenie priestoru na prezentáciu motivačného sveta pôvodcu“ (Dolník, 2013, s. 364). Vlastné účinkovanie v komunikácii prebieha s ohľadom na to, aký efekt toto spôsobí u komunikačného partnera (radosť, neistotu, urazenie sa, ľútosť a p.). Prispôsobovanie sa v korektnej komunikácii by malo prebiehať tak, aby bolo komunikačné sebavedomie (presadenie vlastného sveta) v rovnováhe s komunikačnou empatiou (ohľadom na svet druhého).

Po sprehľadnení čiastkových dispozícií tvoriacich dialogickú kompetenciu (v bodoch 1., 2., 3.) sa vráťme k vyjasneniu otázky: Je teda schopnosť viesť dialóg samozrejmosť?

L. Tondl zavádza v súvislosti s cieľovo orientovanými dialógmi pojem „ovládanie dialógu“ (Tondl, 1997, s. 40). Rozšíril tak pojem uplatňovaný vo sfére techniky a využívania technologických procedúr (Tondl, 1997, s. 40) na ľudské cieľovo orientované činnosti založené na využívaní dosiahnutých znalostí a hodnotových predpokladov vrátane ľudskej komunikácie a dialógu. Takýmto dialógom pripisuje atribút racionálne, keďže v nich ide o vzťah medzi cieľom a dostupnými prostriedkami a ich priebeh charakterizuje uvedomované uplatňovanie pravidiel, noriem, konvencií. Z extenzie pojmu „ovládanie dialógu“ teda vylučuje dialógy spontánneho a emotívneho charakteru a rozsah pojmu zužuje na cieľovo orientované dialógy v intelektuálnej sfére, v činnosti expertných, výskumných a vývojových tímov, v hľadaní optimálnych riešení s ohľadom na stanovené kritériá, v hľadaní konsenzu v zložitej politickej situácii (Tondl, 1997, s. 41), dialógy na grémiách či zasadnutiach, ktoré prebiehajú podľa vopred stanovených pravidiel, dialógy v rámci vyučovania a pod. Takto chápané „ovládanie dialógu“ je pojem týkajúci sa zabezpečenia procesuálnej stránky riadenia dialógu a vzťahuje na nasledovné aspekty dialógu (podľa Tondl, 1997, s. 41):

- cieľové štruktúry dialógu, očakávania výsledkov alebo výsledných funkcií dialógu;
- špecifikácia účastníkov, ich práv a možností aktívnej účasti v dialógu;
- vhodné formy iniciácie, stimulácie, šírenia a ovládania dialógu;
- spôsoby tvorby záverov, výsledkov alebo zhrnutí dosiahnutých výsledkov a ich aplikácií.

Uvedené rysy cieľovo orientovaných dialógov sa, pravdaže, objavujú aj v spontánnych dialógoch v každodennom živote. Takto objektivisticky koncipovaný

pojem „ovládanie dialógu“ (nezabúdajme, že pojem „ovládanie“ tu bol transponovaný z oblasti techniky) predstavuje – zachytené jazykovednými pojmami – extrakomunikačný prístup (Dolník, 2009, s. 293) z pozície pozorovateľa, ktorý sleduje aktérov v dialogickej akcii a popisuje dialogický proces, znalostné predpoklady a pravidlá riadenia. Tým sa však nevyčerpáva vysvetlenie toho, čo nám umožňuje ovládať dialóg. Pri tomto vysvetlení treba vziať do úvahy skutočnosť, že aj dialógy, ktoré prebiehajú akoby automaticky, bez väčšieho úsilia a vynaloženej energie komunikanta, aj tie si vyžadujú nejaký druh kompetencie, ide však o dispozície získané inak ako učením sa a vedomým uplatňovaním pravidiel, noriem, konvencií a taktík. Oporu pri vysvetlení nám poskytne komunikačný prístup J. Dolníka, ktorý sa pri vysvetľovaní toho, čo znamená „ovládať jazyk“ (Dolník, 2017b), odpútava od racionality dichotomického členenia sveta a hľadania toho, čo je „za“ javmi, teda pravidiel a schém. Vzhľadom na jazyk formuluje: nie je nič „za“ jazykovými javmi, je len praktické zmocňovanie sa pravidiel, teda pravidiel vpísaných do praxe, čo nepredpokladá svet „za“ svetom praxe (Dolník, 2017a, s. 50). Vzhľadom na skutočnosť, že človek si jazyk internalizuje bez zvláštnej intencie, „len tak“, popri svojich aktivitách v socializačnom procese, uvažuje J. Dolník o tom, že ovládanie jazyka zahŕňa okrem znalostného komponentu (explicitné a implicitné jazykové znalosti) aj bezznalostný komponent (Dolník, 2017b, s. 65). Ten je súčasťou behaviorálnej kompetencie, ktorá má zdroj v elementárnom správaní založenom na inštinktoch, intuícii a reflexoch. Bezznalostné prejavy v jazykovom správaní sú potom výsledkom intuitívnej imitácie predchádzajúcich spôsobov správania v podobnom duchu (bližšie Dolník, 2017b, s. 67). Podobne ako o jazyku, vzhľadom na dialóg je na mieste uvažovať, že prirodzená schopnosť viesť dialóg spočíva v ovládaní pravidiel v praktickej modalite – môžeme sa zamýšľať nad tým, čo je za úspešným alebo neúspešným vedením dialógu, ale formulovanie pravidiel úspešného dialógu a ich ovládanie nám nezaručí úspešné vedenie dialógu.

Bibliografia

BOHUNICKÁ, Alena: Interaktívna štylistika v kontinuite s výrazovou koncepciou štýlu Františka Mika. In: Jazyk a jazykoveda v súvislostiach. Eds. O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múcsková – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková. Bratislava: Univerzita Komenského 2017. s. 128 – 136.

BROUTÉ, Alain: Pour un traitement actualisé de la compétence dialogique en enseignement-apprentissage des langues étrangères. In: Didáctica. Lengua y literatura, 2009, vol. 21, s. 49 – 66.

CICUREL, Francine: Pour une compétence dialogale. In: Le Français dans le monde. Ed. I. Morin I. – A. Tillier, 2008, č. 36, s. 21 – 23.

ČMEJRKOVÁ, Světla – HOFFMANNOVÁ, Jana (eds.): Mluvená čeština: Hledání funkčního rozpětí. Praha: Academia 2011. 491 s.

ČMEJRKOVÁ, Světla – HAVLÍK, Martin – HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga – ZEMAN, Jiří: Styl mediálních dialogů. Praha: Academia 2013. 316 s.

DOLNÍK, Juraj: Jazyk v sociálnej kultúre. Bratislava: VEDA 2017a. 248 s.

DOLNÍK, Juraj: Ovládanie jazyka. In.: Jazyk a jazykoveda v súvislostiach. Ed. O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múcsková – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková. Bratislava: Univerzita Komenského 2017b. s. 63 – 72.

DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. Bratislava: Veda 2009. 376 s.

DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. Bratislava: Veda 2013. 432 s.

DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Textová lingvistika. Bratislava: Stimul 1997. 134 s.

GÁL, Fedor: Finále českej prezidentskej kampane je čerstvou lekciou o dialógu. In: Denník N, 26. januára 2018, dostupné na: https://dennikn.sk/1010249/finale-ceskej-prezidentskej-kampane-je-cerstvou-lekciou-o-dialogu/, citované 25. 1. 2018.

GRICE, H. Paul: Logic and conversation. In: Studies in Syntax and Semantics III: Speech Acts. Ed. P. Cole – J. Morgan. New York: Academic Press 1975, s. 183 – 198.

HOFFMANNOVÁ, Jana: DIALOG. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. 2017. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovnik/DIALOG (citované 2. 2. 2018)

HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga – ZEMAN, Jiří: Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách. Praha: Trizonia 1999. 256 s.

HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga (eds.): Čeština v dialogu generací. Praha: Academia 2007. 455 s.

HYMES, Dell: On Communicative Competence. In: Sociolinguistics. Selected Readings. Eds. J. B. Pride a. J. Holmes. Harmondsworth: Penguin 1972, s. 269 – 293.

LEECH, Geoffrey: Politeness: Is there an East-West divide? In: Journal of Politeness Research, 2007, Vol. 3, č. 6, s. 167 – 206.

MIKO, František: Dialóg, dialogičnosť a jazyk. In: Jazykovedný sborník, 1947, roč. 1 – 2, č. 1 – 2, s. 460 – 463.

MIKO, František: Estetika výrazu. Teória výrazu a štýl. Bratislava: SPN 1969. 296 s.

MIKO, František: Text a štýl. Bratislava: Smena 1970. 192 s.

MIKO, František: Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou. Bratislava: Tatran 1973. 291 s.

MISTRÍK, Jozef: Štylistika. Bratislava: SPN 1997. 582 s.

MUKAŘOVSKÝ, Jan: Dvě studie o dialogu (Dialog a monolog. K jevištnímu dialogu). In: J. Mukařovský: Kapitoly z české poetiky 1. Praha: Melantrich 1941, s. 143 – 179.

MÜLLEROVÁ, Olga: Žánry a syntaktické rysy mluvených projevů. In: Tváře češtiny. Ed. I. Bogoczová – K. Fic. Ostrava: Ostravská univerzita 2000, s. 21 – 54.

MÜLLEROVÁ, Olga – HOFFMANNOVÁ, Jana: Kapitoly o dialogu. Praha: Pansofia 1994. 96 s.

MÜLLEROVÁ, Olga – HOFFMANNOVÁ, Jana – SCHNEIDEROVÁ, Eva: Mluvená čeština v autentických textech. Praha: H&H 1992. 236 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga: Interaktívna štylistika v optike dialogickosti. In: Jazyk a jazykoveda v súvislostiach. Ed. O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múcsková – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková. Bratislava: Univerzita Komenského 2017. s. 117 – 125.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Štýl neumeleckých textov z každodenného života s dôrazom na lexiku. In: Stylistyka XXVI. Słowo a styl. Ed. E. Malinowska. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2017, s. 139 – 155.

ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj: Používanie jazyka. Bratislava: Univerzita Komenského 2010. 230 s.

SLANČOVÁ, Daniela: Východiská interaktívnej štylistiky. (Od eklekticizmu k integrácii). In: Slovenská reč, 68, 2003, č. 4, s. 207 – 223.

TONDL, Ladislav: Dialog. Praha: Filosofia 1997. 216 s.

TURNER, Roy (ed.): Ethnometodology. Harmondsworth: Penguin Education 1974. 287 s.